ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 116, Mayıs 2021, s. 1-15

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.49686>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

26.02.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

17.05.2021

Doç. Serap IŞIKHAN

Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
serap.savas@deu.edu.tr

İZMİR DEVLET OPERA VE BALESİ (ELHAMRA SAHNESİ) TARİHİ ÇİNİ PANOLARININ BELGELENMESİ VE KORUMA ÖNERİSİ*

Öz

Birinci ulusal mimarlık akımıyla ortaya çıkan modernleşme hareketleri, dönemin neoklasik olarak adlandırılan eklektik sanat akımının da etkisiyle, Türkiye’de birçok kentte pek çok modern mimari yapının oluşmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’nin birçok kentinde olduğu gibi İzmir’de de şehrin çehresini değiştiren bu türden binalar yapılmıştır. Bu çalışmada, dönemin neoklasik yapıları arasında en karakteristik örneklerinden biri olan ve tarihi belgelerde Elhamra Sineması olarak geçen Elhamra Sahnesi’nin, tarihsel geçmişi ve mimari özellikleriyle belgelenmesi yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmanın esas konusu olan yapının dış cephesinde yer alan çini süslemelerinin tarihçesi araştırılarak durum tespitleri ortaya konulmuştur. Çinilerin belgelenmesine yönelik fotoğraf ve çizimlerle yapının hasar tespit planları da yapılarak koruma önerisi sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Cumhuriyet Dönemi Yapıları, Çini Plaka, Çini Koruma

* Bu çalışma, 2008 yılında tamamlanan sanatta yeterlik tezimin (Işıkhhan 2008) İzmir Opera Binası (El Hamra) özelinde güncellenerek tekrar revize edilmesiyle oluşturulmuştur.

CONSERVATION PROPOSALS AND DOCUMENTATION OF HISTORICAL TILES IN IZMIR STATE OPERA AND BALLET (ELHAMRA THEATRE) BUILDING

Abstract

Modernization movements that emerged with the first national architecture period, with the support of the movement of eclectic art called neoclassical, have occurred a lot of modern buildings in many cities of Turkey. This kind of buildings is made as well as in many cities of Izmir, like the Elhamra Theatre, in the early years of the Republic of Turkey. In this study, documentation research for the Elhamra Theatre that one of the most characteristic examples with own historical background and architectural features has been done. Besides, the history of the tile decorations on the exterior of the Elhamra Theatre, which is the main subject of this study, has been investigated and due diligence has been revealed. The damage assessment plans of the building have also been made and a protection proposal is presented while practicing the photographs and drawings for the documentation of the tiles.

Keywords: Republican Era Buildings, Tile, Tile Conservation

GİRİŞ

19. yüzyılda Avrupalı ve gayrimüslim mimarların çalıştığı Osmanlı Türkiye'sinde, yeni bir Osmanlı mimarisi kendini göstermiştir. Bu dönemde Avrupa'da devam etmekte olan neoklasik, neogotik ve neobarok üsluplardaki yapılar, özellikle İstanbul başta olmak üzere birçok kentin silüetine hâkim duruma gelmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı, Avrupalı yönde bir modernleşme sürecine girmiştir. Avrupalıların, Levantenlerin, Rumların ve Ermenilerin tekelinde olan mimarlık ve sanat, yüzyılın sonlarında artık Türk mimar ve sanatçıların da kendini göstermeye başladığı bir dönem yaratmıştır. Osmanlı Türkiye'si olarak bilinen bu dönemde, yurtdışına eğitim almaya öğrenciler gönderilmiş ve bu öğrenciler ülkelerine dönerek başarılı işlere imza atmaya başlamışlardır. Dönemin sanatsal bakış açısını yönlendiren milli üslup, Kemalettin Bey ve Vedat Bey gibi dönemin önde gelen temsilcileri tarafından benimsenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki modernleşme hareketlerinin etkisiyle kendini gösteren Tahsin Sermet ve Necmettin Emre de bu dönemin ilk mimarları arasındadır. Birinci ulusal mimarlık dönemi Türk ulusçuluğu idealleri içinde gelişen ideolojik bir ortamda yeni oluşumlara sahne olurken, Avrupa'daki eklektik mimarlık anlayışı, bu dönemde Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin etkilerini yansıtan yeni bir üslup olarak karşımıza çıkmaktadır. (Özel, 2015: 252).

20.yy. ilk yıllarında ülkemizde pek çok kentin mimari yapılarında eklektik akım etkili olmaya başlamıştır. Eklektik yapı ya da neoklasik yapı, Avrupa mimarisinin tarihsel üsluplarına Selçuklu ve Osmanlı mimarilerinin klasik biçimlerinden alınan öğelerin de eklenmesiyle oluşan karışık bir üsluptur. (Çelik, 1998: 119-123). Bu türden yapıların özellikle Cumhuriyet sonrası giderek yaygınlaşmasında şüphesiz kentleşme etkisinin de olduğu söylenebilir. Zira kentler, özellikle 20.yy.'dan itibaren binaları, meydanları, eğlence ve alışveriş yerleri gibi pek çok değerleriyle giderek yirmi dört saat yaşayan ortamlar haline dönüşmeye başlamıştır (Işıkhân vd., 2020).

Bu yüzyılda görülen yapıların dış yüzeyleri, kullanılan yapı sistemi çağdaş da olsa yüzeye tarihi bir görünüm vermek amacıyla ya kesme taşla kaplanmış ya da sıva üzerine yapılan derzlerle kesme taş izlenimi verilmiştir. Özellikle sivil mimari yapılarında yüzeyler, silme veya taş kuşaklarla yatay bölümlere ayrılmış, kendi içinde bir bütün olarak düzenlenerek kubbeli pencere biçimleri kullanılmıştır. Osmanlı mimarisinde görülen üsluplar da bu yüzeylerde kullanılarak yapıların ulusal mimarlık anlayışına uyumlu olmaları için özen gösterilmiştir (Özel, 2015:255).

Bu çalışmaya konu olan İzmir Devlet Opera ve Balesi (Elhamra Sahnesi), eski adıyla Elhamra Sineması, Cumhuriyetin ilk yıllarında faaliyete geçen modernleşme hareketlerinin izlerini taşıyan önemli yapılardan biridir. Yapının dış cephesinde görülen çini panoların belgelenmesi ve koruma önerisi, geçmişten günümüze değin süregelen tarihe tanıklık eden bu eserlerin yaşatılması için önemlidir. Belgeleme, tarihi eser ve dokuların özgün biçimleriyle korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Bu nedenle çalışma, İzmir Konak ilçe merkezinde bulunan Elhamra'nın dış cephelerini kaplayan çinilerin ileride koruma amaçlı bir müdahale yapılması söz konusu olursa, ön araştırma ve hazırlık aşamasını kapsayan saptama-belgeleme çalışmalarından yararlanılması için hazırlanmıştır.

Resim 1: Elhamra Sineması, 1929
(pinterest.com)

ELHAMRA

Elhamra, İzmir'in Konak İlçesi'nde Nadir Nadi Caddesi üzerinde yer alır ve tapunun 24C III pafta, 179 ada, 56 parselinde kayıtlı bulunmaktadır. Dönemin İzmir Valisi Rahmi (Aslan) Bey, sinema ve kütüphane binaları için Bahri Baba Parkı'nın Devlet Hastanesi'ne bakan bölümünde ve bugünkü Milli Kütüphane ile Devlet Opera ve Balesi binalarının bulunduğu yerde yeni arsalar sağlamıştır. Arsalar üzerinde kütüphaneye gelir sağlamak amacıyla sinema inşaatının temelleri, 14 Mayıs 1915'te mimar Tahsin Sermet Bey'in hazırladığı planlar

doğrultusunda atılmıştır. Ancak yapıların inşaatı, I. Dünya Savaşı'nın zor koşulları nedeniyle oldukça ağır bir tempoda ilerlemiş ve Yunan işgali sürecinde yarım kalmıştır (Atay, 1998: 30). Elhamra'nın inşaatı 9 Eylül 1922'de İzmir'in işgalden kurtulmasının ardından hız kazanmış (Ülker, 1986:8-9) ve nihayet, Mimar Galip ve Tahsin Sermet Bey'lerin projelendirme ve kontrolünde Milli Kütüphane Cemiyeti tarafından 1926 yılında tamamlanmıştır (Işıkhana, 2008:65).

Resim 2: Elhamra Sineması, 1930
(pinterest.com)

Elhamra Sineması, yüz yirmi metrekairelik sahnesi ve sekiz yüz kırk kişilik seyirci kapasitesiyle dönemin en büyük sinemasıydı (Aslanoğlu, 1980:115). Zamanında Milli Kütüphaneye mali kaynak sağlaması amacıyla işletmeye sunulan yapı, dönemin ünlü sinema şirketi İpek Film'e on beş yıl süreyle kiraya verilmişti. Bina o yıllarda ilgi çeken mimarisi ve gösterime giren kaliteli filmleriyle İzmirliilerin sık uğradıkları bir yer olmuştu (Işıkhana, 2008:65). Uzun yıllar Elhamra Sineması adıyla faaliyet gösteren yapı, 1978 yılında Milli Kütüphane Vakfı tarafından Kültür ve Turizm Bakanlığı'na kiralanmış ve aynı yıl bakanlık tarafından yaptırılan restorasyonun ardından İzmir Devlet Opera ve Balesi Sahnesi olarak kullanılmıştır. Elhamra bugün de aynı işlevi sürdürmektedir. (Özel, 2015:225).

Mimari Özellikler

Elhamra, bitişigindeki Milli Kütüphane'yle bir bütünlük içinde olmasına rağmen ayrı girişlere sahiptir. Yapının cephe düzenlemelerinde görülen Batı etkilerine karşılık, yüzey düzenlemelerinde kullanılan öğelerin daha çok Osmanlı mimarisinin 15. ve 16. yüzyıl klasik dönem örneklerinden esinlendiği gözlenmektedir (Yavuz, 1981:71). Bina, Cumhuriyetin ilk yıllarında etkinliğini sürdüren ve yaygın olan neoklasik mimari tarzında inşa edilmiştir. Yığma olan yapının inşaa malzemesi moloz taş ve tuğladır. Duvarlar bu iki malzemeye karışık örülmüştür (Özel, 2015:222).

Resim 3: Devlet Opera ve Balesi (Elhamra Sineması) genel görünüm

Yapının ön cephesinde kaplama malzemesi olarak düzgün kesme taş, pencere ve kapı kemerlerinde yer yer mermer kullanılmıştır. İki katlı olan yapının üzeri beşik çatıyla örtülmüş, çatı kiremit ile kaplanmıştır. Girişin üzerini örten ve dekoratif amaçla yapılan, taşıyıcı bir unsuru olmayan büyük ahşap kubbenin üzeri kurşunla kaplıdır. Dönem yapılarındaki kubbe kullanımı da dikkati çeken bir özelliktir. Bu kubbelerin çoğu birer “yalancı kubbe” olup, yapısal değer taşımamaktadır. Yapının çatısının ortasında bulunan bir diğer küçük ahşap kubbeyle hareketlilik yaratılmaya çalışılmıştır (Aslanoğlu, 2001:42). Kubbe kasnağı oldukça yüksek tutulmuş ve kubbe geçişlerinde Türk üçgenleri kullanılmıştır. Kemerlerin de sıklıkla taşıyıcı olmaktan çıkıp, bezemeye yönelik kullanıldıkları görülmektedir. Ayrıca yapının yan cephesine Milli Kütüphane binasına bitişik olan kısımda kayıtlara sebil olarak geçmiş fakat bugün herhangi bir işlevi olmayan, dışa taşkın, saçaklı, kör kemerli, mermerden bir bölüm yer almaktadır (Özel, 2015:235).

Çizim 1: Elhamra giriş kat planı
(Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi)

Yapının ön cephesindeki üçlü girişten binanın içindeki geçiş mekânına girilir. Yatay dikdörtgen biçimli geçiş mekânının hemen köşesinde ahşap malzeme ile yapılmış gişe kabinleri bulunur. Geçiş mekanının sağında bulunan üçlü giriş ile bir ara mekâna, ara mekânın önünde ve arkasında bulunan merdivenler aracılığıyla da üst kata çıkılır. Ara mekânın sağında bulunan kapı ile de büyük salona geçilir. Yapının iç mekân dekorasyonunda en çok kullanılan malzemelerden biri alçı diğeri de ahşaptır. Alçı malzeme iç mekânda ve bezemeye yönelik kullanılmıştır. Sinemanın giriş holünde duvarlarda yer alan silme ve tavan eteğindeki bezemeli şeritler, duvarlardaki resimlerin çerçeveleri, tavan eteğinde yer alan çıkmalar ve konsollar ayrıca salonda balkon ve loca korkuluklarını çevreleyen bordürler, duvarlarda yer alan silmeler tümüyle alçı malzemedendir. Ahşap malzeme ise, salon ve balkonun zemininde, iç mekandaki tüm kapılarda ve mobilyalarda, merdivenlerin korkuluğunun tutma yerlerinde kullanılmıştır (Özel, 2015: 222). Yapının içi şark tipi bir atmosfere sahiptir. Salonun ortasından sarkan avize bu ortamı daha da çarpıcı hale getirmiştir. İç ve dış süslemeleriyle dönemin ulusal mimarlık akımı tarzında inşa edilen yapının salon tavanı ve yan duvarları Türk ve Batı sanatını konu alan dört adet fresk pano ile süslenmiştir (Makal,1992:92). Madam Butterfly, Rigoletto, Figaro'nun Düğünü, Saraydan Kız Kaçırma operalarından bazı sahneler bu panolarda resmedilmiştir. Ayrıca J.Weinberg tarafından yapılmış 1925 tarihli oval çerçeveli iki Atatürk resmi de bu duvar panolarının arasında yer almaktadır.

Resim 4: Devlet Opera ve Balesi (Elhamra Sineması)
yan cephesi ve sebil

Yapı, Milli Kütüphane binasına bitişik olarak inşa edilmiştir. Milli Kütüphane bina ana girişi Elhamra'ya göre daha içeride/arkada durduğu için yan cephesinin tamamı değil bir kısmı dışarıdan görülmekte olup cephe Milli Kütüphane binasının bir parçasıymış gibi algılanmaktadır. Bu cephede, kayıtlara sebil olarak geçmiş fakat bugün herhangi bir kullanımı olmayan, dışa taşkın, saçaklı, kör kemerli, yoğun bezemeli ve mermerden bir kısım yer almaktadır. Ayrıca yapının bu kısmında sebilin üstündeki duvar boşluğunda iki çini pano görülmektedir ki bu çini panolar Elhamra değil Milli Kütüphane çinilerinde görülen renk ve kompozisyon özelliklerine

sahiptir. Günümüzde Milli Kütüphane binasının demir parmaklıklarla çevrelendiği bahçesinin içinde kalan bu kısım adeta Milli Kütüphane binasına ait gibi durduğu gözlenmektedir. Her iki binanın da inşa edildiği dönemde çini panoların montajı esnasında Milli Kütüphane binasıyla ortak gibi olan bu duvara Milli Kütüphane için hazırlanan çini plakalardan takılmış olması muhtemeldir. Bu nedenle, Elhamra'nın Milli Kütüphane bahçesine bakan çinilerinin Elhamra'ya ait çinilerle benzeşmemesinden dolayı, bu çalışmanın çini belgeleme kısmında ele alınmamıştır (Resim 4)

Çini Süslemeler

Yapının çinileri Kütahya çinisidir. Kütahya'da çini sanatı, 14. yüzyıldan itibaren İznik ile paralel olarak yürütülen bir üretim merkeziydi. Kütahya çini sanatı, 18. yüzyıldan itibaren kendi üslubunu korumuş, halkın coşkusu yansıtan eserler ortaya koymuş ve dünya müzelerinde yerini almıştır. Ancak tarihsel süreçte son derece kendine has üslubu ile farklı ürünleri olan Kütahya çini sanatı kendi tarzını bırakmış, İznik çinilerine olan hayranlık Kütahya'nın İznik tarzı üretime geçmesine neden olmuştur. (Kacar, 2018: 985) Bu anlayışla üretimleri yapılan Kütahya çinileri, Cumhuriyetin ilk yıllarında Selçuklu-Osmanlı tarzı tasarlanan mimari yapıların cephelerinde kullanılmak üzere pek çok sipariş almıştır.

Ulusal mimarlık akımının temsilcileri arasında yer alan Elhamra'nın dış cephe çinileri de çağdaşları gibi Kütahya çini plakaları ile oluşturulan panolarla kaplanmıştır. Dönemin önde gelen mimarları Mimar Kemalettin ve Vedat Bey gibi Tahsin Sermet Bey de neoklasik üsluptaki yapının dış cephesinin belirli yerlerinin çini panolarla süslenmesini sağlamıştır. Desen, renk ve teknik bakımdan İznik çinisini hatırlatan bu çiniler oldukça dikkat çekicidir. 19. ve 20. yüzyıl başlarında bu akımın etkisiyle yapılan mimari yapılarda çini süsleme programı oluşturulması nedeniyle, çökmekte olan Osmanlı imparatorluğu döneminde durgunluk geçiren Kütahya çiniciliği de canlanmıştır. Öyle ki 20. yüzyılın başlarında Kütahya'da üretim yapan sadece birkaç atölye vardı ve bu atölyelerden en önemlisi de Hafız Mehmed Emin Efendi atölyesiydi. Birinci ulusal mimarlık akımının en önemli mimarlarından olan Kemaleddin ve Vedat Beyler'den aldığı siparişlerini zaman zaman geçici ortaklıklarla daha sonraları da kendi kurduğu şirketinde üretmiştir. Bu dönemin mimarları geçmişin mimarlık öğelerini çokça kullanmanın yanı sıra cephelere çok önem vermişlerdir. Hatta Mimar Sinan dönemi yapılarını hatırlatan bu yapıların cephelerinin çinileri için özellikle 16.yy. İznik çini desenlerine benzeyen kompozisyonlar sipariş etmişlerdir. (Çini, 2002: 57).

Opera Binasının dış cephe çinileri, dönemin en önemli çini imalatçısı Kütahyalı Mehmed Emin Usta atölyesinde üretilmiş ve desenleri de kendisi tarafından hazırlanan katalogdan seçilerek uygulanmıştır. Ulusal mimarlık döneminde İstanbul başta olmak üzere yurtiçinde birçok yerde mimari yapıların cephe çinileri Mehmet Emin Usta¹ tarafından imal edilmiştir. Yapılarda yer alan çinilerin yapım teknikleri kadar imalat tarihçesi de koruma projesinde önemlidir. Özellikle yapıdaki çinileri imal eden Mehmed Emin Usta ile yapının tarihi değeri daha da önem kazanmaktadır. Mehmed Emin Usta, kendisi çini imalatında bulunduğu gibi aynı zamanda desen çıkartmış ve desenler çizmiştir. Kendi hazırladığı el yazması iki büyük defter halindeki desen

¹ Döneminde çanakçı Hafız Mehmed Emin olarak isimlendirilen usta, soyadı kanunu ile Çinicioğlu soyadını almıştır. Kendisi öldükten sonra büyük oğlu Hakkı Çinicioğlu ve Kütahya'da Metin Çini Fabrikasını kuran torunu Emin Çinicioğlu bu mesleği devam ettirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Arlı, 1989: 15

katalogu ve özel kâğıtlara hazırladığı birçok desen ve panolar günümüzde hala kullanılmaktadır (Işıkhani, 2008: 66).

Resim 5: Yapının ön cephesindeki çini panolardan örnekler

Yapının üç kanatlı giriş kapısı üzerindeki kubbeli girinti rumi kompozisyonlu çini panoyla kaplıdır. Kapını üst kısmında yer alan pencere üzerindeki alınlıklar da aynı kompozisyonlu çini panolarla kaplıdır. Kubbenin altındaki üç büyük pencerenin çinileri, pencere girintilerine göre düzenlenmiştir. Binanın ön cephesinde bulunan ana giriş kapısının iki yanında bulunan pencerelerin alınlıkları ile pencere altındaki kare şeklindeki girintiler çini panolarla kaplıdır. Siparişe üretilen bu çinilerin, yapının mimari projesi çizildikten sonra Kütahya'ya gönderilerek Mehmet Emin Ustanın atölyesinde² pencere alınlıklarının girintilerine göre düzenlenerek üretildiği düşünülmektedir. Karoların boyutları monte edilecek alana göre değişen ölçülerdedir. Aynı dönem yapılar da görülen desen ve renk yelpazesine sahip bu çiniler, turkuaz zemin üzerine kobalt mavisi (lacivert) tahrir ile yapılan kıvrım dallar ve rumilerin içi kırmızı renk ile rumi çıkışları da sarı renk boya ile dolgulanmıştır. Sıraltı tekniğinde üretilen bu panoların kenar bordürleri süslemesiz olup lacivert bordür uygulanmıştır. Çamurun rengi sarımtırak bazen de pembemsidir. Teknolojik bakımdan bu karoların Kütahya çini çamur yapısında olup; çamurun bünyesindeki silis miktarı %90 ve serbest kuvars miktarı da %80 kadardır. Bünye üzerine uygulanan astar oldukça kalın ve çamurun pürüzlerini örtecek kadar ince taneli bir yapıdadır. Astar, bünyeye daha beyaz bir renk vererek üzerine uygulan boyaların ve desenin daha iyi sonuç vermesine yardımcı olur. Ayrıca bağlayıcı olarak kullanılan sırça bol kurşun içermektedir. Bu dönemde üretilen çinilerdeki renklerin canlılığı ve parlaklığının bu sırçaya borçlu olduğu düşünülmektedir (Işıkhani, 2008: 67).

Dış Cephe Çini Süslemeleri ve Bozulmaya Neden Olan Etkenler

Elhamra giriş kapısında ve pencere alınlıklarında rumi motifli kompozisyonlardan oluşan çini panolar görülmektedir. Ancak binanın yapıldığı günden bu yana çinilerinde herhangi bir koruma ve onarım çalışması yapılmamıştır. Yaklaşık 85 yıl boyunca maruz kaldığı hava koşullarının (ısı, nem... vb.) yarattığı erozyon çinilerde yıpranmaya neden olmuştur. Yapıda günümüzde yapılan gözlemler neticesinde binanın ön cephesinde yer alan çini plakalarda sır

² Hafız Mehmed Emin Efendi'nin 1922'deki vefatından sonra yerine oğlu Hakkı Çinicioğlu geçmiştir. Babasının atölyesinde çalışmalarını sürdüren Hakkı Çinicioğlu 1930-1942 yıllarında Mehmet Çini ile ortaklık kurarak Azim Çini adı altında çalışmalarını sürdürmüştür (Çini, 2002:59).

kopmalarının yoğun olduğu gözlenmiştir. Ayrıca yer yer bazı çini plaka parçalarında da kopmalar görülmektedir.

Yapının üç kanatlı giriş kapısı üzerindeki kubbeli girinti rumi kompozisyonlu çini panoyla kaplıdır. Kapının üst kısmında yer alan pencere üzerindeki alınlıklar da aynı kompozisyonlu çini panolarla kaplıdır. Kubbenin altındaki üçlü büyük pencerenin çinileri, pencere girintilerine göre düzenlenmiştir. Binanın ön cephesinde bulunan ana giriş kapısının iki yanında bulunan pencerelerin alınlıkları ile pencere altındaki kare şeklindeki girintiler çini panolarla kaplıdır.

Tarihi yapılarda özellikle dış cephelerde kullanılan çiniler maruz kaldıkları koşullar nedeniyle takip edilmesi ve dikkat edilmesi gereken bir durumdadırlar. Geleneksel imalat olarak çini, inorganik maddeler olan kuvars, tebeşir, kuvars kumu gibi doğal malzemenin belirli karışımlarında, 900°C–970°C sıcaklıkta pişirilmesi ile elde edilir. Çoğunlukla 2.5gr–2.8gr aralığında özgül ağırlığındadır. Çinilerin yüzey bezemesinde veya sıvıların geçirgenliğinin önlenmesinde kullanılan sır, kuvars, kurşun oksit, soda, boraks gibi inorganik doğal hammaddelerin yüksek ısı karşısında camlaştırılıp, öğütülmesi ile elde edilir. Çini bünye yüzeyine belirli bir kalınlıkta uygulanan sıranın 900°C–970°C pişirilmesi sonucu çini son halini alır (Işıksan, 2012:16). Çiniler gerek kimyasal gerekse fiziksel olarak geçirdiği bu üretim aşamaları sonucunda, ortaya çıkan karo biçimindeki süsleme unsuru ürün olarak tarihi yapılar üzerinde yer almıştır. Ancak uzun yıllar özellikle binaların dış cephelerini kaplayan bu çini malzemenin, dayanıklılık sürecinin arttırılması ve korunmasının sağlanması için bozulmalarına sebep olan etkenlerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Ancak çinilerin bozulmasına neden olan sorunların ortaya çıkarılmasından sonra iyileştirme yönünde uygun bir koruma yöntemi uygulanabilir.

Elhamra dış cephelerinde yer alan çiniler çevre etkilerine ve atmosfer şartlarına her zaman açık yüzeylerdir. Bu nedenle değişken hava ısı ve nem oranı çininin hem kendi bütünlüğünü hem de tutturulduğu harç ve duvarın bütünlüğünü etkiler. Yüzeyi pürüzlü olan çini plaklarda tam olarak sır bütünlüğünü sağlayamayan kurşun ve alkali bileşiklerle, hava nemi ve ısı, kimyasal olayları başlatmaya yetmektedir.

Bozulmaya neden olan bir başka etken ise, çinili tarihi yapının bulunduğu yer ve denize yakınlığıdır. Çevresinde bulunan binalar (yapılaşma), motorlu taşıt gazları, tozlar ve denizden taşınan tuzlar da çiniyi bozan etkenlerdir. Özellikle deniz kenarına yakın yapılarda, havadaki su buharının taşıdığı sodyum, potasyum ve iyot bileşikler bozulmayı hızlandıran etkenler arasındadır.

Özellikle tarihi yapılarda çokça rastlanan ve bozulmayı en çok tetikleyen etken ise nemdir. Nemin etkisiyle çözünebilir tuzlar çinilere en büyük zarar veren etkenlerdir. Toprakta çözünmüş tuzlarla birlikte gelen su, yapının duvarındaki çözünebilir tuzlarla birlikte buharlaşmanın olduğu yüzeye doğru hareket eder. Bu su yüzeyindeki şartlara göre yüzeyde veya hemen altında buharlaşır ve kristalleşir. Kristaller ya çininin yüzeyinde ya da sıvanın gözeneklerinde oluşabilir (Ersoy, 1987). Çinileri yapıya bağlayan harcin bozulması kristallerin susuz şartlarda büyümesindendir. Kristaller gücü ve hacmi artarak harcı parçalamaya yönelirler. Harcın bozulması aynı şekilde çiniyi de etkiler. Genişleyen kristallerle gözenekleri oluşturan madde arasında gerilmeler doğar. Sıva dayanıklı ise kristaller tuz halinde çıkar. Eğer sıva dayanıksızsa parçalanarak dağılır ve bozulur.

Tarihi yapılar inşa edildikleri toprak parçası üzerinde zemin şartlarına bağlı olarak uzun süreçte belirli belirsiz durgun hareketler yaşamaktadır. Yapı üst örtüsünden toprağa iletilen

yağmur suları başta olmak üzere yeraltı suları ve yaşanan irili ufaklı binlerce depremler, yapı statüğünü bozmakta ve yapı olumsuz etkilenmektedir. Genelde aktif fay kuşakları üzerinde yer alan Anadolu kentleşmesi ve mimari faaliyetleri eski yapıların (tarihi çevrenin) etrafında yoğunlaşmış gözükmektedir. 6-7 büyüklük üzerindeki depremlere uzun zaman dayanabilen eski yapılar bu büyüklüklere karşı koyabilmişlerse de zamanla yapı statüğünde birtakım bozulmalar ortaya çıkabilmektedir (Işıkhani, 2008:69).

ÇİNİLERE YÖNELİK HASAR TESPİT PLANLARI

Resim 6: Elhamra Ön Cephe görünümü

Çizim 2: Ön Cephe Çizimleri
(EC1-1/EC1-6)

Resim 7- Ön Cephe EC 1-1 yakından görünüm

Çizim 3: Ön Cephe EC 1-1 çini plakaların durumu

Resim 9- Ön Cephe EC 1-2 yakından görünüm

Çizim 5: Ön Cephe EC 1-2 çini plakaların durumu

Resim 8- Ön Cephe EC 1-3 yakından görünüm

EC1-3

Çizim 4: Ön Cephe EC 1-3 çini plakaların durumu

SONUÇ

Günümüzde Devlet Opera ve Balesi (Elhamra Sahnesi) adıyla kullanılan yapı, İzmir'in tarihi eserleri arasındaki en orijinal yapılarından biridir. Yapıda yer alan çiniler imal edildikleri dönemin teknik özellik ve olanaklarını sergilemelerinin yanı sıra birer tarihi belge niteliğindedir. Tarihi yapılarda yer alan çinilere estetik açıdan da bakmak gerekirse sadece birer duvar renklendirme elemanı değildirler. Renk, desen, kompozisyon, biçim gibi öğeleri barındırmaları açısından da birer plastik ve güzel sanatlar ürünü olarak değerlidirler. Ayrıca söz konusu çini panolar, yapının dış etkenlere karşı dayanıklılık sürecini uzatarak korunmasını da sağlamaktadır. Bu sebepten çinilerin restore edilip korunmaları ayrıca önem taşımaktadır. (Işıkhani&Çam, 2018: 121)

Elhamra çinileri bina yapıldığından bugüne yaklaşık 85 yıldır varlığını korumaktadır. Ancak oldukça bakımsız olduğu gözlemlenmiştir. Yapı dış cephesinde yer-yer bulunan çini panolar, tarihi değeri yüksek olan orijinal Kütahya çinisidir ve bu çinilerde sır kopmalarının fazlaca olduğu görülmektedir. Genel olarak Elhamra çinilerinde yoğun şekilde sır kopmaları, yüzey kirliliği ve yerinden düşmüş çini plakalar tespit edilmiş ve belgelenmiştir. Dolayısıyla koruma ve onarım çalışmalarının uzmanlar tarafından acilen yapılması gerekmektedir. Bu çalışmalarda çinilerin sağlamlaştırma ve boşlukların (harç ve çini plaka) dolgulanması öncelikli olarak ele alınmalıdır. Yapıdaki çinilerin daha sonraki kuşaklara orijinal haliyle kalması ve ömürlerinin uzatılması, burada yapılacak olan ciddi bir koruma ve onarım çalışmasıyla mümkündür. Ulusal mimarlık akımını temsil eden yapılar arasındaki Elhamra'nın özgünlüğünü koruması ve varlığını sürdürebilmesi, konuya gösterilecek ilgi ve özveriyle mümkündür.

KAYNAKLAR

- Arlı H. (1989), Kütahyalı Mehmed Emin Usta ve Eserlerinin Üslubu, Yüksek Lisans Tezi (Dan.: Doç. Dr. Ara Altun), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Atay, Ç. (1998), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Planları, Yaşar Eğitim Kültür Vakfı Yayınları, Ankara
- Çelik, Z. (1998), 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Çini, R. (2002), Ateşin Yarattığı Sanat: Kütahya Çiniciliği. Celsus Yayıncılık, İstanbul
- Ersoy, A. (1987), Lydia ve İonia'da Fresk Restorasyonu İlkeler ve Uygulama Örnekleri, Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Işıkhani C., Varol A.; Kayın E.; Vergili S.; Özkan Z. Ç.; Özkan A.; Elgün M. (2020), Prodüksiyon Amaçlı Kent Odaksal Ses Bankası Oluşturma: Şehr-i Sada İzmir, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(69), 580-590. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.3980>
- Işıkhani, S.& Çam, A. (2018). İzmir Hacı Sadık Efendi İşhanı Çinilerinin Belgelenmesi ve Koruma Önerisi, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(72), 106-122, DOI: 10.16992/ASOS.13726
- Işıkhani, S. (2012), Tarihi Çinilerde Yapısal Özellikler ve Karşılaşılan Bozulmalar, Yedi Dergisi, 7(7), 15-22

- Işıkhan, S. (2008), Türkiye’de Tarihi Yapılardaki Çinilerin Korunmasına İlişkin Yapılan Çalışmalar ve İzmir Milli Kütüphane – Opera Binası Çinilerinin Koruma Projesi, Sanatta Yeterlik Tezi (Dan.: Prof. İsmail Öztürk), DEÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir
- Kacar, V. (2018), Geçmişten Günümüze Kütahya Çini Sanatı Üzerine Değerlendirme ve Öneriler, İdil Dergisi, 7 (48), 985-989, DOI:10.7816 /idil-07-48-08
- Makal, O. (1992), Tarihin Penceresinden İzmir Sinemaları (1900-1939), Alo Bilgi Kültür Yayınları, İzmir
- Özel H. Ş. (2015), Milli Mimari Rönesansı’nın İzmir’deki Yansımalarından İki Örnek: Milli Sinema ve Kütüphane Binaları, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt 22, Sayı 22, s. 219-252